

RHETORICA SCANDINAVICA A

TIDSKRIFT FÖR SKANDINAVISK RETORIKFORSKNING

e-artikel:

Christian Kock: Retorikkens identitet

RHETORICA SCANDINAVICA Nr. 1 - 1997

Version 2006-06

Se

[www.rhetorforlag.se/rhetorica/e]

för senaste version

© Rhetor förlag AB 2006

Denna e-artikel är enbart för privat bruk.

Dokumentet får inte tillhandahållas eller distribueras
utan förlagets skriftliga tillstånd.

Om Rhetorica Scandinavica och e-artiklar:

www.rhetorforlag.se

RETORIKKENS IDENTITET

SOM VIDENSKAB OG UDDANNELSE

Der er ikke én, men mange retorikker. I denne artikel forholder Christian Kock sig til de forskellige anvendelser af begrebet retorik i nutidens akademiske verden. Grundlæggende identificerer han to tendenser; én til at reducere retorikken til en begrænset lære, fx om troper og figurer, og én til at gøre retorikken til - stort set alt. Han indkredser desuden en række forskningsfelter som retorikken har meget til fælles med, og som den med fordel kunne arbejde sammen med. Endelig giver han sit eget svar på hvad retorik er, eller bør være, som selvstændig videnskab og uddannelse; et svar der munder ud i en liste over 10 konkrete områder som kalder på retorisk forskning og undervisning.

Af *Christian Kock*

Retorik er i dag ved at blive et plusord i den akademiske verden. Men der er mange forskellige bud på hvad ordet står for, og hvorfor man atter skal respektere det og helst bruge det hyppigt.

Københavns Universitet har - som det eneste i Norden og et af de få i verden - defineret retorik som et *fag* og oprettet en fuldt udbygget retorikuddannelse. Det giver grund til at spørge: Hvordan passer retorikfaget i København med de forskellige anvendelser af begrebet retorik som vi altså hører mere og mere? Kan det defineres ud fra dem? Hvis ikke, hvad er da fagets definition? Hvordan kan man begrunde at der - i København - er en videnskab og endog en uddannelse der hedder retorik?

Lad os først se på nogle af de akademiske kontekster uden for retorikuddannelsen selv hvor ordet retorik atter er kommet til ære og værdighed.

De store vendinger i humanistisk videnskabsteori

I *videnskabsteorien* finder vi nu hos stadig flere en levende interesse for retoriske begreber. Denne vending kan opfattes som et skridt i bevægelsen væk fra avantgardetænkningen i århundredets første årtier: det modernistiske paradigme hos Carnap, hos Wittgenstein i *Tractatus* og andre - kort sagt ideen om sproget som en afbildning af virkeligheden, der blev defineret som et kompleks af "kendsgerninger".

Som filosofen Richard Rorty har udtrykt det¹, har vi siden da haft i hvert fald tre store "vendinger" i humanistisk videnskabsteori. Først "the linguistic turn" - hvor det ene fag efter det andet gik over fra at betragte sproget som et billede til at se det som en genstand i sig selv eller endog som gerninger². I lingvistikken og poetikken repræsenterer Roman Jakobsons hele fabelagtige aktivitet - også ifølge hvad han selv har udtalt - et stort ryk væk fra synet

☞ Christian Kock (født 1946) er lektor ved Institut for retorik (Københavns Universitet). Forfatter eller medforfatter til blandt andre *Skriv kreativt* (1991), *Lær og skriv* (1994), *(Retorik der flytter stemmer)* (1994), *Professionel litteraturlæsning* (udgives 1997), *Skrivehåndbogen* (udgives 1997).

¹ i Simons 1990

² jævnfør det sprogsyn der blev inspireret af den sene Wittgenstein, af J.L. Austin og siden John R. Searle med flere.

på sprog som afbildning og hen imod at se på sproget *i sig selv* - som en funktionel struktur, hvor strukturtræk følger af sprogfunktion. I den egentlige litteraturkritik fik vi også med nykritikken en version af "genstands"-opfattelsen af sproget (digtningen som en "well-wrought urn"), omend i et prekært partnerskab med ideen om digtning som en særlig fornem art udsagn om virkeligheden.

Næste akt, ifølge Rorty, var den *fortolkende* vending - "the interpretive turn". Der er kun et lille skridt fra den indsigt at en sproglig ytring er en handling, til den modsvarende indsigt at sproglig reception - læsning, fortolkning - også er handling. Det forstående subjekt er ikke et blot og bart dativobjekt for en meddelelse sendt af en anden; vor omgang med den tekst vi søger at forstå, er et kompleks af transaktioner bestemt af interesser, forståelseshorisont - kort sagt, af alt det som den *hermeneutiske* tænkning satte på dagsordenen. Hans-Georg Gadamer's *Wahrheit und Methode* blev det vigtigste værk i denne tænkning, som også afgørende prægede den danske ny-grundlæggelse af retorikken i form af Jørgen Fafners værker. Generelt var der i de humanistiske videnskaber, med kulmination i 70'erne, en opmærksomhed om hermeneutik og den hermeneutiske cirkel som naturligvis har efterladt blivende præg. I litteraturvidenskaben repræsenteres denne vending især af receptiønsæstetikken - som den kaldtes af Konstanz-skolen med folk som Hans-Robert Jauss og Wolfgang Iser i spidsen. Sidstnævnte blev, som anglist, spydspids for den "reader response theory" som - også i 70'erne - slog igennem i den engelsktalende verden.

I al denne tid var ordet retorik kun sporadisk på dagsordenen. Kenneth Burke og Wayne Booth havde taget det til sig; Burke kan groft sagt ses som en eksponent for den sproglige vending i kraft af hans nøgleide om sprog som "symbolsk handling", mens Booth med sine analyser af læser-forfatter-fortæller-kontraktforhold i *The Rhetoric of Fiction* og *The Rhetoric of Irony* snarere er en hermeneutiker. En enlig svale, omend af dem der virkelig var slede noget, var Chaim Perelmans "nye retorik".

Burke, Booth og Perelman står stadig, hævder jeg, som nogle af grundlæggerne af det som en retorisk videnskab i dag bør være: De står for at se på den konkrete ytrings helhed, ikke mindst dens indhold, dens *inventio*, og dens funktion, dvs. det den gør i relation til sin modtager. De var derimod uden

for den tendens som slog fuldt igennem i 80'erne, den tredje generelle vending i humanistisk videnskabsteori, som for alvor gjorde *ordet* retorik moderne. Rorty taler om "the rhetorical turn", og nøgleideen i den er at ikke kun hvad almindelige mennesker og digtere gør i deres ytringer, men selve videnskaben og hele erkendelsen er ét stort retorisk projekt, én stor *overtalelse*. Den er denne import af det ikke-afspejlende-men-handlende sprogsyn til selve videnskabens område der er det karakteristiske ved den tredje vending. Al videnskab, også den om naturen, betjener sig af overtalelse; al videnskab er retorik, ja *alt* er faktisk retorik. I ekstreme varianter bliver videnskabsopfattelsen i denne tredje vending til en de facto ophævelse af sondringen mellem mellem virkelighed og sprog. En indflydelsesrig - og tidlig - eksponent for den retoriske vending i videnskabsteori er historio-grafen Hayden White, hvis *Meta-History* beslutsomt tog hele skridtet væk fra det Ranke'ske "wie es eigentlich gewesen" og i stedet definerede det historiske værk som en retorisk *fortælling*: "a verbal structure in the form of a narrative prose discourse"³.

Man kunne nævne mange parallelle eksempler fra andre fag i de sidste 20 år på at selve videnskabens tekst nu defineres som retorik. I adfærds- og samfundsvidenskaberne har vi den "sociale konstruktivisme" - som svinger mellem det plausible synspunkt at beskrivelsesbegreber på disse områder er sproglige konstruktioner, til den ekstreme variant: at hele den sociale virkelighed er én stor sproglig konstruktion. Her i Danmark har blandt andre filosofen Finn Collin leveret en - efter min mening - rammende kritik af udskejelserne i den social-konstruktivistiske videnskabsteori. Ordet retorik flyver ikke så ofte gennem luften i disse kredse, men man kan dog blandt andre eksempler nævne antropologen Clifford Geertz - for hvem alle videnskabelige konventioner der tjener til at overbevise læseren om objektivitet og troværdighed i den videnskabelige tekst, ja hele den antropologiske metode, blot er "a rhetorical strategy, a mode of persuasion"⁴.

Der er også skrevet talrige analyser af hvordan centrale værker i naturvidenskab - såsom Darwins *Origin* eller Watson og Cricks berømte 1-sides artikel i *Nature* om DNA-strukturen - er gennemsyret

3 1973: 2.

4 1988: 141

af retoriske overtalelsesmekanismer. Meget af dette er dybt interessant og håndgribeligt dokumenteret. Men det mest interessante er det generelle perspektiv: at "retorik" i denne bevægelse glider i retning af at blive en betegnelse for en erkendelsesteori. Mange forskere, især i USA, har siden 80'erne defineret deres faglige identitet ved den idé at al erkendelse om verden er retorisk i sit væsen, det vil sige at erkendelse og retorik ikke lader sig adskille, heller ikke for forskeren selv. "Rhetoric of Inquiry"-bevægelsen blev indvarslet af John S. Nelson og Allan Megill med en ekstatisk beskrivelse af forskningens verden som ét stort retorisk marked:

Our world is a creature and a texture of rhetorics: of founding stories and sales talks, anecdotes and statistics, images and rhythms; of tales told in nursery, pledges of allegiance or revenge, symbols of success and failure, archetypes of action and character. Ours is a world of persuasive definitions, expressive explanations, and institutional narratives. It is replete with figures of truth, models of reality, tropes of argument, and metaphors of conscience. In our world, scholarship is rhetorical.⁵

Og til ideen om at erkendelse er retorisk, svarer det spejlvendte udsagn: at retorik er erkendelse. Den indflydelsesrige retoriker Robert L. Scott skabte stor opmærksomhed med at hævde retorikkens 'epistemiske' status, det vil sige at den 'skaber sandhed' - en formulering som også forekommer hos Jørgen Fafner. Dette er et modtræk mod den anklage at retorikken blot er et redskab til at transportere en sandhed andre har fundet; jeg finder at formuleringer af denne art meget let får et udvandet indhold, og at det der lå i retorikkens grundlæggelse hos Aristoteles, var at retorikken, frem for at smykke sig med begrebet sandhed, handler om relevans.

I Danmark har ikke mindst Søren Kjølup været en velformuleret talsmand for den retoriske vending i videnskabsteorien - i en moderat udgave, der ikke ophæver skellet mellem sprog og virkelighed, men fastholder at sproget, også i videnskabens brug af det, er et sæt redskaber til at ændre og påvirke. Den ekstreme retoriske vending i Danmark hedder *Den litterære vending*, titlen på Hans

Hauges bog fra 1995. Her er hele videnskabens sproglige aktivitet blevet til et repertoire af æstetisk-litterære påvirkningsmekanismer.

I selve litteraturvidenskaben finder vi også her i 90'erne den retoriske vending i fuld styrke. Gang på gang bliver ordet brugt - som betegnelse for en ressource af begreber og indsigter som hidtil (forudsættes det) har været glemt. Naturligvis har de ikke været glemt, men blot ignoreret af de samme trendsættere som nu siger de har genopdaget dem - tænk blot på lodige stilistiske værker som Ulla Albecks i Danmark og Peter Cassirers i Sverige. Men alt interssant skal helst være noget nyt, så den "nyopdagede" stilistik gøres nu til en Fugl Fønix under navnet retorik (der er i så fald tale om en "rhétorique restreinte", med Gérard Genettes udtryk). Selv et ex-marxistisk tidsskrift som *Kultur og klasse* har i et særnummer (1995) antaget denne position. Oftest bruges ordet i forlængelse af andre begreber hentet fra den amerikanske version af dekonstruktionismen med Paul de Man som ypperstepræst. Dekonstruktionens primære interesse er, ved nærgående nærlæsning, at afdække brudlinjer og inkonsistenser i tekster der umiddelbart synes at levere et samlet syn på verden. Når dekonstruktionisten ser nærmere på for eksempel metaforer og andre sproglige stillfænomener, lykkes det ham forbavsende ofte at vise at de strider imod det mere åbenbare udsagn i teksten; det verdenssyn som den synes at lægge frem, bliver dekonstrueret for vore øjne. I retorikken fra tidligere perioder, ikke mindst 17- og 1800-tallet, finder man et rigt repertoire af begreber og analysemetoder til brug på disse sproglige overfladefænomener. At se på dem er blevet hovedindholdet af den postmoderne litteraturvidenskabs genopdagelse af "retorikken". Så retorik er og bliver, ifølge denne synsmåde, en betegnelse for studiet af stilistiske figurer; det nye er at dette studium, med velsignelse fra den amerikanske variant af "dekonstruktion", er blevet *comme il faut*.

De globale teorier om retorikkens identitet

For en retoriker er det bekymrende at se fagets navn få højstatus på disse måder. Det er, som man høfligt siger, alt for meget. Retorikken kan ikke hente sig en identitet som fag, og retorikere kan

⁵ Nelson og Allan Megill, 1986.

ikke hente professionel identitet, af en vidtgående og tvivlsom erkendelsesteori.

Teorien om at retorik og erkendelse i dyb forstand er to sider af samme sag, behøver ikke blive en erkendelsesteori der ophæver skellet mellem virkelighed og sprog. Begge dele er til - heldigvis. At erkendelsen og fremstillingen af den i sproget er forbundne, er en interessant, udfordrende og - uanset hvor 100% rigtig - formentlig en velgørende teori. Den modsatte teori er i hvert fald skadelig og for-dummende. Jørgen Fafner har i Danmark på overbevisende måde, teoretisk og historisk, beskrevet retorik som en "fremstillingsfilosofi", med centrum i netop denne idé⁶. Han citerer ofte Vicos udsagn *verum et factum convertuntur* - det vil sige at sandhed og praktisk udførelse, erkendelse og fremstilling er to sider af samme sag. Bag denne betoning ligger Fafners grundtanke om retorikken som læren om den iboende eller intentionelle mundtlighed: Retorik er læren om individets viljesbårne ytringer - hvor viljesbestemtheden former og forvandler emnet til individets personlige, og dermed bringer det selv erkendelse og overbeviser andre. Denne personlige viljesbestemthed indebærer også, ifølge Fafner, at ytringen er tale, uanset om den er manifest tale eller blot latent tale (skrift).

Understregningen af at udtrykket, det være sig tale eller skrift, er medskabende i erkendelsen, og at menneskelige ytringer er viljesbårne handlinger, ikke afbildninger, er afgørende holdepunkter både for retorik og andre fag der beskæftiger sig med sproget. Den mere vidtgående teori, som også er i omløb, hvorefter sproget er uden reference, fordi *alt* er "retorik", og hvorefter der ikke eksisterer en virkelighed uden for vor retorik om den (eller vor "konstruktion" af den), er derimod en erkendelsesteori - som enten er reelt indholdsløs, eller, i den udstrækning nogen formår at give den indhold, efter alt at dømme forkert.

Men min hovedpointe her er at uanset om man definerer retorikkens identitet ud fra en gavnlige "fremstillingens filosofi", eller ud fra en ekstrem, men tom erkendelsesteori, er ingen af delene nok til at definere den som fag. En global filosofi om erkendelsen og sproget, uanset hvor holdbar, er - en filosofi. Den er ikke specifik for retorikken, men er, hvis den er holdbar, fælles gods for humaniora, for eksempel også lingvistikken, som da også arbejder på en parallel linje i de bestræbelser der kalder

sig "kognitiv grammatik" og lignende⁷. Vi har her at gøre med nødvendige elementer i grundlaget for retorik som eventuelt fag (og for andre fag) - men ikke et tilstrækkeligt grundlag.

Hvad angår den genopvakte forestilling om retorik som lig med nøjeregnende analyse af sproglige overfladefænomener, som vi finder det i de dekonstruktions-inspirerede retninger, så er det klart at en sådan opmærksomhed kan skabe erkendelse og er en værdifuld humanistisk færdighed; men som bud på hvad der skal definere retorikken som eventuelt universitetsfag, er dette koncept værre end ingenting.

Et tredje aktuelt bud på en definition af retorikkens identitet kan udledes af teologen Jan Lindhardts kulturhistoriske skrifter. Her er tale om en art videreførelse af traditionen fra Fafner med at definere retorik som noget essentielt mundtligt, idet begrebet retorik nærmest bliver et synonym for de typisk mundtlige træk der ligger til grund for en "mundtlig kultur". I to bøger har Lindhardt, inspireret ikke mindst af Walter J. Ong, argumenteret for at vi er på vej mod en tilbagevenden til en art middelalder med mundtlighed som bestemmende for hvordan alle kulturens fænomener former sig. Mundtligheden, det talte og hørte ord, opfattes som en arkaisk kraft der ruller alle skriftkulturens udviklinger tilbage igen, den er oratorisk, bydende, præget af antagonismer, af personligheden hos de talende, af umiddelbar lyd og appel. I vor tid er det tv og de andre lyd- og billedmedier der bærer denne - uafvendelige? - historiske udvikling frem.

Vi har her at gøre med en stort anlagt teori som i realiteten er af samme type som marxismen: en generel teori om den historiske udvikling i vor kultur. Det er som marxismen en meget "stærk" teori, dvs. vidtgående, generel og påståelig - ikke bare vise fænomener til en vis tid, men nærmest alle betydningsfulde udviklinger i århundreder forklares ud fra samme grundlæggende begreb.

Men uanset hvor interessant det er at se begrebet retorik som kerne i en global historisk forklaringsmodel (en synsmåde der ikke er langt fra McLuhans), så kan heller ikke en sådan teori være grundlag for retorikken som et fag. Her har vi endnu en global teori, denne gang ikke filosofisk, men historisk - men en teori er ikke et fag.

Et andet problem med både marxismen og den medie-baserede historieteori er at de er bedst til at

6 se bl.a. Fafner 1992.

7 George Lakoff, Ronald Langacker, i Danmark bl.a. Peter Harder.

bevise at alt forholder sig som man på forhånd har sagt - *quod erat demonstrandum*. De er ikke så egnede til at opdage noget uforudset med i virkeligheden verden. Og uanset hvad de udsiger og beviser, har den art teorier ingen handlingsmæssige konsekvenser eller anvisninger knyttet til sig. Hvis en sådan synsmåde er kernen i vor faglige identitet, hvilken faglig virksomhed kan vi så udvøve - andet end at sige: Ja, det er den vej alting går.

Retorik kan ikke som fag leve af at være identisk med én global teori - hverken en erkendelses- og sprogteori, uanset om det er den gavnlige og fornuftige eller den rablende version, eller en historie-teori. Hver af disse teorier er - mere eller mindre tiltrængte - tilbud på de humanistiske teories markedsplads. De burde indgå i et alment førsteårspensum, ikke bare hos retorikstuderende, men hos alle studerende. Men en teori, den være sig aldrig så vidtgående eller oplysende, er ikke en videnskab. Teorier hører nok til videnskabernes hårde valuta, men er ikke videnskaberne selv. Udviklingslæren, som ellers er en ret så stærk og vidtgående teori, er ikke biologien; den er en teori i biologien - som er en videnskab om et område. En videnskab må definere sig ved sit område, ikke ved sine teorier.

Retorikken som empirisk og normativ videnskab

Retorikken må derfor kunne definere sit område, og det må ske på en måde der lever op til nogle betingelser.

1. Kan man definere retorikkens område *internt*, det vil sige beskrive et område som er begrebsmæssigt og materielt sammenhængende og betydningsfuldt - et område som ikke blot indeholder enkeltstående problemer eller projekter, og som retorikken bearbejder med sine egne begreber og metoder?
2. Kan man afgrænse retorikkens område *eksternt*, det vil sige påvise at andre discipliner eller bestræbelser ikke dækker dette problemfelt? Og kan man påvise at retorikken, med sin interne definition, kan bearbejde dette problemfelt bedre, eller allerede har gjort det, end andre discipliner kan?

Netop fordi det stort set kun er i Danmark at retorikken kalder sig et fag i den fulde betydning af ordet, har det danske retorikfag et særligt ansvar, og et særligt behov, for at svare på disse spørgsmål. De følgende bemærkninger er bidrag hertil.

I kravet om områdedefinition ligger et krav om *empiri* - i dobbelt forstand: De emner retorikken som videnskab vil bearbejde, skal være empirisk eksisterende - og de skal studeres empirisk. Retorikken må tage de emner op som er inden for dens område, og som ikke har været bearbejdet af forudgående autoriteter i faget. Og den må bygge sine udsagn og teorier om dem på empirisk undersøgelse ud fra motiverede teorier, ikke kun på overlevering. Ingen videnskab kan alene påberåbe sig autoritetsargumenter for det den siger.

Men hvad er retorikkens område? Det svar jeg kan prøve at give på det, er selvfølgelig ikke slående nyt, men indeholder højst nogle selvstændige betoningener.

Retorikken er en empirisk og normativ videnskab om produktion og reception af ytringer, betragtet i deres helhed. Den stiller det projekt op at *forske i konkrete menneskelige ytringer set i forhold til deres totale situationskontekst*. Den handler altså om hele, konkrete ytringer. At den både ser på produktion og reception, indebærer at den må se på hvordan ytringer fungerer; at den er normativ, indebærer at den ser på hvor godt de fungerer. Hvad gør de, i og med at de reciperes? Gør de det der var hensigten? Udfører de afsenderens hensigt? Udfører de modtagerens hensigt? Udfører de - dette spørgsmål gælder især offentlige ytringer - en hensigt som er defineret over det rent personlige niveau, for eksempel en hensigt at vedligeholde en bestemt funktion i samfundet eller demokratiet? Ved at spørge herom spørger retorikken om hvad kriterierne er for ytringers kvalitet. Den påtager sig at udtale sig som videnskab om kvaliteten af sine studieobjekter, det vil sige ikke blot at beskrive dem efter deres væsentlige kendetegn, men at vurdere dem. For at gøre det er det netop at den må se på tekster i deres helhed, ikke for eksempel på isolerede sprog- eller stiltræk.

Det normative trænger også ind i retorikkens produktive dimension, det vil sige interesse for frembringelse af ytringer. Den må interessere sig for hvordan ytringer rent faktisk frembringes; men ikke kun det, den skal også udtale sig om hvordan ytringer *bedst* frembringes, det vil sige arbejdsprin-

cipper og strategier man kan eller bør anvende for at frembringe gode ytringer. Og derfor må den også interessere sig for hensigtsmæssig praksis med hensyn til undervisning heri. På alle de tre normative områder: hvad er kvalitet i ytringer, hvordan frembringes ytringer af hvalitet, hvordan underviser man i at frembringe dem - trækker retorikken på sin tradition lige fra oldtiden. Der kan hentes endnu mere her end der allerede er gjort - for eksempel hvad angår skriveundervisning, hvor en af antikkens mere oversete retorikere, Isokrates, stadig har uudnyttede ideer at trække på.

Men som sagt kan retorikken ikke kun trække på sine autoriteter. Den må gøre det samme som Aristoteles, Isokrates, Cicero og Quintilian har gjort: gå empirisk frem. Deres måde at være empiriske på var at trække på deres egen udstrakte erfaring med frembringelse af ytringer og undervisning af andre heri. Det er sandt at man - som de har gjort - kan udnytte et "snævert" empirisk grundlag med genialitet, og at man omvendt kan se andre udnytte brede empiriske materialer med dumhed; men det ændrer ikke ved at at retorikken må bygge på empiri - *klog* empiri.

Som ingen god retoriker er uvidende om, ligger det altså som det centrale i den retoriske tradition at se helhedsperspektivet i arbejdet med den gode tekst, teksten som en konkret og meningsfuld handling. Fra traditionen ved vi også at det der lader os se helhedsperspektivet, er tekstens *situationskontekst*, med alt hvad dertil hører. Dette har fra retorikkens begyndelse, selv hos sofisten Gorgias, været udtrykt med ordet *kairós*. Denne definition af den "ægte" retorik ligger også hos Platon: Sokrates fastslår i *Faidros* at den gode taler kendes ved evnen til at bedømme den helt konkrete modtager og det helt konkrete øjeblik hvor en ytring kan komme på tale (*kairós*), og til at planlægge sin tales helhedskarakter i forhold dertil; det er derimod dårlig retorik at følge én fast fremgangsmåde med et fast inventar af retoriske figurer og virkemidler.

Aristoteles' retorik vil netop lære os at tage udgangspunkt i det aktuelle øjeblik situation: "Lad da retorik være bestemt som en kunnen der sætter os i stand til at mønstre de mulige overbevisende momenter i ethvert givet stof," siger han. Det konkrete stof og den konkrete situation bestemmer talens hele, som igen bestemmer dens dele. Kun ved at forstå *kairós* kan retorikeren producere en

ytring hvis dele er et hele - én samlet og relevant handling i situationen.

En moderne og praktisk omskrivning af begrebet *kairós* og definitionen af retorik ud fra det er Lloyd Bitzers begreb "den retoriske situation". Heri ligger - som allerede hos Aristoteles - det centrale element der definerer retorikken til forskel fra andre kommunikationsvidenskaber, nemlig at den begynder med situationen hvori der skal yres noget - og derudfra sætter *alt* under normativ diskussion. Frem for alt gælder det for retorikken at den vil udtale sig om kvaliteten af *indholdet* i det ytrede. Indhold såvel som alle andre valg sker ud fra formål eller funktion: I den retoriske situation hvor det gælder om at producere en ytring, vil retorikken sige os noget om *hvad der er brug for*. Dette er hvad der ligger i Aristoteles' definition. Forelagt en konkret ytring i en situation til analyse og bedømmelse spørger retorikken: Er der brug for dette?

Denne grundlæggende ambition om at kunne lære os noget om hvordan *alt* i en ytring bør være, endog dens indhold, kendetegner retorikken til forskel fra andre traditioner. Og givet situationen er ikke bare det potentielle indhold til undersøgelse i retorikken, det er ofte også valget af medie, af modtager, genre, endog af afsender - for ikke at tale om det mest fundamentale valg: Skal der overhovedet yres noget?

Den hermeneutiske vending har lært os at vi kun forstår en teksts dele når vi fatter dens hele, men også at vi opbygger vort begreb om dens hele ved at forstå dens dele; denne rekursive bevægelse mellem hele og dele er den hermeneutiske cirkel. I retorikken, læren om produktion af ytringer ud fra de formål som situationen skaber, er der også en cirkel. Den gode retoriker producerer ikke en god tekst ved at spække den med stilistiske figurer, men ved at fastholde blikket på forholdet mellem hele og dele. Alle dele skal være motiveret af helet. Men helet ændrer sig også når vi arbejder med delene, og vi kommer til at forstå det bedre derved. Fremstillingens filosofi holder altså stik: Fremstilling er en vej til erkendelse. Tale og skrift er to redskaber til at tænke - vore to vigtigste. Hvor talen associativt kan bringe os det næste skridt frem, mens pennen går i stå, synliggør skriften tanken og muliggør at vi kan overskue og udvikle den. I den retoriske cirkel bærer fremstillingen erkendelsen, som bærer fremstillingen. I den retoriske cirkel ligger derfor også

en teori om en rationel produktion af god tekst.

Når retorikkens perspektiv er det bedste bud på en almen, praktisk orienteret kommunikationsvidenskab, er det i kraft af grundlæggende og overleverede synsmåder som disse: at vor refleksion skal begynde med situationen, og at den endog (og især) skal omfatte ytringens indhold; samt at ytringen produceres i en cirkelbevægelse mellem dele og hele. Ud fra disse principper flyder næsten alt hvad der i forskellige miljøer og tider har været de mest værdifulde retoriske bidrag til en videnskab om kommunikation.

For selvfølgelig er retorikken en videnskab om kommunikation. Vi der vil argumentere for dens selvstændige identitet og værdi, kan lige så godt skrive under på dette udsagn straks. Faktum er at en stor del af de interesser og emner som retorikken bør tage op, også i vidt omfang bliver taget op af forskere der kalder sig noget andet. Retorisk forskning og undervisning - vel at mærke ifølge den centrale definition, ikke ifølge de misvisende definitioner vi begyndte med at diskutere - udføres formentlig i større omfang af mennesker der kalder sig forskere i kommunikation, "speech communication", "composition", sprog, medier, argumentation, eller noget helt syvende. Mange forsker i centralt retoriske emner helt uden at bruge ordet retorik. Ser vi for eksempel på USA, har kun et par betydningsfulde institutioner, blandt andet University of California (Berkeley) og University of Minnesota, et egentligt retorik-institut. En række andre fremtrædende universiteter har afdelinger og uddannelser der for eksempel hedder "Rhetoric, Composition and the Teaching of English" (University of Arizona), "Rhetoric and Composition" (Carnegie Mellon University), "Rhetoric and Linguistics" (Indiana University of Pennsylvania), "Rhetoric and Composition" (University of Texas, Austin). Men hertil kommer i dusinvis af førsterangs universiteter hvor centralt retoriske emner dyrkes i massivt omfang under andre navne, dels i engelsk-enheden (skriftlig retorik), dels i instiutter der oftest hedder "speech communication" (mundtlig retorik).

Partielle retorikker

Ikke desto mindre vil jeg hævde at det er en god idé at have både en fagligt-institutionel enhed og en uddannelse med navn af retorik, og med den slags definition som jeg har angivet. Der er brug for en

normativ videnskab om ytringer i situationer, og der er brug for en uddannelse heri. Historiske tilfældigheder har imidlertid gjort at det perspektiv sådan en uddannelse kan anlægge, alt for mange steder er spaltet op mellem flere enheder og faglige synsvinkler. Vi har kort sagt en mængde partielle retorikker rundt omkring, og de leverer i masser af tilfælde fremragende og specialiseret arbejde; men derfor er der netop også brug for det samlende fag med den samlende uddannelse. De partielle perspektiver viser sig enten i at disse fag kun er indrettet på at se på visse former for kommunikation, eller kun på visse aspekter af kommunikation.

Et eksempel er medieforskningen. *Meget* generelt sagt ser den ikke på mediebarne ytringer som ytringer i en situation, så meget som den ser på dem qua stof i et medie. Heraf følger en afgørende vægtlæggen på hvordan programmer forholder sig til "mediets præmisser", altså om de udnytter disse præmisser eller ændrer dem eller hvad. Generelt har medieforskningen en tendens til at forklare, analysere, begrunde og i det hele taget *godtage* "mediets præmisser". Den er grundlæggende en deskriptiv videnskab, og vover den sig ud i noget normativt, er det ofte i form af bedømmelser af hvad der er "godt fjernsyn", dvs. hvad der udnytter mediets præmisser. Accepten af disse ligger også i medieforskningens stærke tendens til at sige "sådan er udviklingen", med andre ord "sådan *må* det være".

Det er slående at medieforskningen ret beset udmærker sig ved *ikke* at anskue mediet tv eller andre medier som *medier*, det vil sige som transportredskaber. Medier og redskaber plejer at blive indrettet efter de emner de skal transportere, eller de opgaver de skal udføre; vender man sagen omkring og vurderer funktionerne ud fra om de passer til "mediets præmisser", så er man ophørt med at betragte mediet som medie og har sat vognen foran hesten. Et retorisk projekt vil det snarere være at overveje hvordan tv som medie kan yde sit særlige bidrag til en funktion; den at give indsigt i virkeligheden. Heri vil "mediets præmisser" spille en rolle, men på den måde at det undersøges hvordan mediet med sine præmisser kan tjene et vist formål - medens medieforskningen om medierne selv hellere vil spørge hvordan ethvert givet formål kan tjene "mediets præmisser".

Et beslægtet eksempel er den forskning i vælgadfærd, derunder vælgernes forhold til medier-

ne, som står ganske stærkt i Danmark, og som har rødder i sociologi og socialpsykologi. Dens perspektiv er typisk at se på hvad for medier forskellige vælgergrupper helt generelt foretrækker at bruge til deres politiske kommunikation, og hvilke anvendelser de gør af dem ("uses and gratifications" er den amerikanske terminologi). Det er i sig selv interessant nok, men det bevirker en betydelig blindhed for det konkrete indhold i den politiske kommunikation - hvad politikerne faktisk *siger*, det indhold de argumenterer *med*. Her bevirker fagets sociologiske rødder tilsyneladende en fordom om at vælgere har deres holdninger fra samfundsmæssige faktorer, ikke for eksempel fra argumentation - og at argumentation og konkret ytringsindhold underkendes som faktorer i den offentlige meningsdannelse. Normative spørgsmål om kvaliteten i argumentation og i den offentligt formidlede politiske debat forsvinder derfor let under horisonten.

Til en anden side har vi de mange sprogligt-lingvistisk baserede tilgange til retoriske emner. Fra danskstudierne udgår mange kandidater med kompetence i sproglig rådgivning og klart sprog - men hvor nyttigt det end er, så ligger det jo i retorikkens udgangspunkt at en nyttig kommunikationsrådgivning ikke kan være rent *sproglig* rådgivning - ja man kan lidt perfidt sige at det som Platon oprindeligt advarede imod i Faidros, var at gøre retorik til en rent sproglig rådgivning. Den sproglige rådgiver må ligeledes erkende - eller lære af retorikken - at de samme sproglige træk ikke er på deres plads i enhver situation, og i øvrigt at den første bekymring i situationen må gælde indholdet, ikke sproget.

Af mere analytisk-deskriptiv art er de lingvistiske retninger der gennem de sidste årtier har taget områder op som også berører retorikken. Der eksisterer nu en lingvistik der påtager sig at sige noget om ytringer, ikke kun sætninger, nemlig den tekstlingvistik der længe har haft et centrum i Norden i den finske forsker Niels Erik Enkvist. I Danmark har vi haft en pragmatisk analyse og siden en funktionel lingvistik eller pragma-lingvistik, begge gange med Ole Togeby som en central figur. Hvor den pragmatiske analyse, i 70'ernes ånd, var overvejende kritisk-mistænksom over for de ytringer den så på, er den funktionelle lingvistik et vigtigt skridt frem til forståelse af sprogets mekanismer til at udføre funktioner. Her går den hånd i hånd med de "kogni-

tive" bestræbelser i lingvistikken som blev nævnt ovenfor, og med de forskere (med franskmændene Ducrot og Fauconnier i spidsen) der beskriver sprogsystemet som gennemgribende *argumentativt* bestemt. Disse retninger er leveringsdygtige i mange indsigter som retorikken kan bruge, og det samme gælder retninger som samtaleanalyse (Robin Lakoff, Deborah Tannen) og andre - men stadig gælder at al lingvistik må gå ud fra en *langue*-synsvinkel, en interesse for de generelle egenskaber i sproget som gør det egnet til handlinger; heroverfor står retorikkens *parole*-perspektiv, som er at se på de konkrete handlinger i konkrete situationer man bruger sproget til.

10 retoriske forskningsområder

Man kunne gå videre med at nævne en række andre fag og bestræbelser som retorikken kunne lære af og med fordel kunne arbejde sammen med; listen er langtfra udtømmende. Hele området argumentation som fagligt fokus for en række aktuelle bestræbelser retorikken bør være med i, fortjener en introduktion for sig selv. Formålet med denne artikel var ikke at nævne al den forskning der ikke kalder sig retorik, men som retorikken alligevel har noget til fælles med; formålet var heller ikke at nævne alle de retninger der bruger ordet retorik, men som måske burde kalde det noget andet. Det var derimod formålet at spørge om retorik har en fortjent plads som videnskab og som uddannelse på universitetet, også under navnet retorik. At svaret blev ja kan måske ikke overraske, men artiklen må stå og falde med argumenterne.

Det konkrete er det generelle arguments fuldbyrdelse, og derfor vil jeg - i tilfældig orden - give 10 kommenterede eksempler (blandt mange andre mulige) på områder der kalder på retorisk forskning, og som bør være - og i flere tilfælde allerede er - inden for den retoriske uddannelseshorisont.

- ◆ "Den store tradition i dansk forskningsformidling": Hvad er karakteristisk for den brede faglige formidling som mange af de mest fremragende danske universitetsforskere især før i tiden var mestre i?⁸ En grundig forskning i deres formidlingstekster kunne medvirke til at genopbygge traditionen for at den bedste formidling kommer

⁸ Navne som Vilhelm Andersen, Grønbech, Otto Jespersen er eksempler blandt mange.

fra de bedste forskere og definere en "tredje vej" for formidling mellem akademisk skoleridt og journalistisk popularisering.

- ◆ Hvilke egenskaber har de mest efterspurgte foredragsholdere? I en tid med talløse tv-kanaler og fritidstilbud er der et antal foredragsholdere der samler forbavsende mange mennesker til arrangementer i den helt gammeldags foredrags- og diskussions-form. Hvad kendetegner konkret disse folks praksis, og hvilken funktioner har deres aktivitet for deltagerne?
 - ◆ Hvad kan CD-ROM bruges til? Der er mange eksempler på at dette nye medie bruges ganske dilettantisk, eller i bedste fald at en CD-ROM kun har sin billighed og visse søgemuligheder som fortrin frem for et bogværk. Hvilke stofområder og strukturer for CD-ROM-mediet kan angives så at det for eksempel kan udføre formidlings- og undervisningsfunktioner bedre end de medier og former vi hidtil har haft? Musikformidling er et nærliggende eksempel.
 - ◆ Nye former for kombination af tekst og grafik/billeder i aviser. Avisernes billedbrug er ofte tankeløs og dømmer dem til tabere over for tv-mediet. At forbedre kvaliteten af billedbruget og dens integration med tekstmaterialet er et vigtigt projekt for at redde aviserne som medie. Desværre er der i Danmark, modsat andre lande, næsten ingen berøring mellem journalistuddannelse og universiteterne, men her er der tale om en fælles interesse.
 - ◆ Hvilke litterære oplevelsesmomenter er det der får læsere til at anse litteratur for værdifuld, og hvordan kan vi undervise i litteratur så disse momenter formidles, og så flere elever bevarer interessen for at læse bøger? Bag et sådant projekt må ligge en forståelse af intet mindre end litteraturens funktion(er) - og dermed er projektet retorisk.
 - ◆ Hvilken EU-debat vil vælgerne have? Danske vælgere har i undersøgelser, og ved deres stemmeafgivning, markeret at politikernes offentlige debat om EU ikke har den funktion den burde have. Hvad for en art debat og argumentation om dette centrale emne er der brug for i samfundet?
- Og hvilke medier kan eller vil kanalisere den? Her er vi i kernen af den "deliberative" retorik, som retorikfaget bør gøre sit til at holde i live.
- ◆ Hvad er funktionen af debatterne i Folketings-salen, og hvad *kunne* være deres funktion? Den formelle folketingsdebat har en for vælgerne ganske uigennemsigtig funktion, og det gælder formentlig også for medlemmerne, da de ofte ikke overværer den. Kunne den debat have en anderledes og bedre funktion i samfundets deliberative mekanisme? Kunne tv eller andre medier bidrage hertil?
 - ◆ Har forelæsninger med mange tilhørere en funktion i videregående uddannelse, og i givet fald hvor og hvilken? Stort set alle de undervisnings- og formidlingsformer der bruges på videregående uddannelse, bruges af traditionsbestemte og ureflekterede grunde. Forskning om forelæsningsformen, set i kontekst med de andre mulige formidlingsformer, kunne bidrage til at de alle blev kvalitetsudviklet og brugt mere målrettet, det vil sige hvor de havde en funktion.
 - ◆ IT-dokumentation ("manualer" etc.) der vejleder mest muligt og fylder mindst muligt. Omfangsrig og uhensigtsmæssig IT-dokumentation er en kilde til frustration og resourcespild; her er i øvrigt ét - meget funktionsbestemt - område hvor viden, frem for billig arbejdskraft, kunne være en "konkurrenceparameter" for hjemlig IT-industri.
 - ◆ I hvilken grad giver tv-nyhedsformidling forståelse af forhold i omverdenen? Hvornår virker billedsiden henholdsvis fremmende eller hæmmende for forståelse? Blandt mange effekt- og receptionsundersøgelser i relation til tv-nyheder er der forbavsende lidt om hvad og hvor meget de egentlig får os til at forstå om verden, og om de ikke undertiden mest har karakter af sort-snak-med-mentalhygiejnisk effekt, ikke mindst takket være tankeløs billeddækning. En mere kritisk og gerne målrettet forskning i hvad vor nyhedsformidling gør ved os, og om man kunne tænke sig noget bedre, ville være en retorisk opgave, med muligt samarbejde med dele af medieforskningen. Et vist forbillede for forskning af denne art findes bl.a. i den britiske "Glasgow Media Group" fra 80'erne.

Så mange var eksemplerne. De har alle karakter af spørgsmål om hvordan givne ytringer, og genrer heraf, fungerer, og om der er noget der kan blive anderledes og bedre. Det er et nærmest uoverskueligt stort område der tegner sig - rigeligt at arbejde med og samarbejde om. Retorikken får nok at gøre. Som de hippokratiske aforismer siger: *ho bios brakhys - be de tekhne makre*: Livet er kort, kunsten lang. Og for retorikken som videnskab og uddannelse er fortsættelsen endnu mere på sin plads: *ho de kairós oxys - be de krisis kalepe*: Den konkrete situation er tilspidset - dommen svær at fælde.

Referencer

- Fafner, Jørgen (1977). *Retorik, klassisk og moderne*. København (C.A.Reitzel).
- Fafner, Jørgen (1982). *Tanke og tale*. København (C.A.Reitzel).
- Fafner, Jørgen (1992). "Retorik til tiden: Signalement af en fremstillingsfilofi". I Søndergaard 1992, 36-47.
- Geertz, Clifford (1988). *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. Stanford: Stanford University Press.
- Genette, Gérard (1970). "La rhétorique restreinte". *Communications* 16, 158-171.
- Hauge, Hans (1995). *Den litterære vending*. Aarhus (Modtryk).
- Lindhardt, Jan (1989). *Tale og skrift - to kulturer*. København (Munksgaard).
- Lindhardt, Jan (1993). *Fremad mod middelalderen - det levende billede i det åbne rum*. København (G.E.C. Gad).
- Nelson, John S., & Allan Megill (1986). "Rhetoric of Inquiry: Projects and Prospects". *Quarterly Journal of Speech* 72, 20-37.
- Simons, Herbert W. (ed.): 1990. *The Rhetorical Turn: Invention and Persuasion in the Conduct of Inquiry*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Søndergaard, Georg (ed.). (1992). *Retorik - tre forelæsninger*. Odense (Institut for Litteratur, Kultur og Medier).
- White, Hayden (1973). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore and London (Johns Hopkins University Press).